

БІЛОЦЕРКІВСЬКА Алла Сергіївна,
аспірантка Державної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
УААН
(м. Київ)

**ВІДДІЛ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА КИЇВСЬКОГО
ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМЕЛЬНОГО ВІДДІЛУ (1920-1922 рр.)
В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ А.Г. ТЕРНИЧЕНКА**

У статті розглядаються окремі аспекти діяльності відділу сільського господарства Київського губернського земельного відділу впродовж 1920-1922 років. Розкрито організаційну діяльність у галузі сільського господарства професора А.Г. Терниченка на посаді завідувача відділу сільського господарства.

В статье рассматриваются отдельные аспекты деятельности отдела сельского хозяйства Киевского губернского земельного отдела на протяжении 1920-1922 лет. Раскрыта организационная деятельность в отрасли сельского хозяйства профессора А.Г. Терниченка на должности заведующего отдела сельского хозяйства.

Some aspects of agricultural section of Kyiv province land department's activity during 1920-1922 are examined in the article. Prof. A.G. Ternichenko's organizational activity in the branch of agriculture as a chief of agricultural section are observed.

Діяльність земельних органів України на початку 20-х років ХХ століття була націлена в першу чергу на координаційні моменти ведення сільського господарства взагалі та в окремих регіонах, зокрема. Київський губернський земельний відділ був створений на основі Київського губернського земства в 1919 році й знаходився безпосередньо під керівництвом Народного комісаріату землеробства України.

Робота цього відділу на ниві державотворення, а також керівництво ним відомого вітчизняного вченого та організатора сільськогосподарської дослідної

справи професором Аристарха Григоровича Терниченка (1882-1927) протягом 1920-1922 років є недостатньо висвітленими в історіографії досліджуваного питання. Окремі фрагментарні відомості можна знайти в спогадах його колег А.М. Сліпанського, П.Ф. Євтушенка, дружини вченого О.І. Сачківської, а також у науковій праці сучасного дослідника аграрної історії професора В.А. Вергунова [1-4]. Але найбільш достовірними джерелами інформації для розгляду питання стали документи Державного архіву Київської області (фонд Р-349 «Київський губернський земельний відділ») та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд 27 «Народний комісаріат земельних справ»).

Завданням даної статті є здійснення комплексного історичного аналізу на основі архівних першоджерел основних аспектів організаторської діяльності в галузі сільського господарства А.Г. Терниченка на посаді завідувача відділу сільського господарства Київського губернського земельного відділу протягом 1920-1922 років.

З 1 вересня 1920 року А.Г. Терниченко почав працювати на посаді завідувача відділу хліборобства Київського губернського земельного відділу, який на той час складався з чотирьох підвідділів: агрономічного, скотарства, інтенсивних культур, досвідної справи [5]. До речі, до вересня 1920 року агрономічний підвідділ складався лише двох секцій: 1) насіння й добрив та 2) сільськогосподарських машин. Як видно зі схеми, на кінець 1920 року за пропозицією А.Г. Терниченка організаційна структура агрономічного підвідділу (рис. 1) значно розширилася [6].

1920 рік виявився надзвичайно складним у житті вже нової країни, у тому числі й у роботі багатьох державних органів влади, зокрема земельних. Це було пов'язано перш за все з до кінця не визначеними політично-соціальними подіями, що відбувалися на той час в країні. Як наслідок, внутрішня організаційна структура як самого Київського губернського земельного відділу, так і підпорядкованих йому повітземвідділів та волосних земвідділів постійно змінювалася. Окрім того, у зазначений період існувала ще одна важлива

проблема – нестача кваліфікованих працівників у галузі сільського господарства, зокрема в земельних органах, які б повністю підтримували нову політику влади. Другою важливою причиною вищезазначеної проблеми був низький рівень заробітної плати [7].

Але, незважаючи на існуючі недоліки в роботі земельних органів країни, А.Г. Терниченку вже на початковому етапі своєї діяльності у відділі хліборобства вдалося організувати системні дослідження стану розвитку насінневої справи та з'ясувати питання про надання агрономічної допомоги населенню в усіх повітах Київської губернії (за методом анкетування) [8-9].

На початку 1921 року організаційна структура Київського губернського земельного відділу знову зазнала істотних змін. Так, до існуючих відділів додалися шість новостворених – організаційно-інформаційний, науково-досвідний (утворився з підвідділу досвідної справи відділу хліборобства), ветеринарний, губполювання, постачання, відділ землеробства. Окремо функціонували Селянський будинок, Посівний комітет, Комісія незаможних господарів (рис. 2). Відділ хліборобства з 1 квітня 1921 року змінив свою назву: став вважатися відділом сільського господарства. До речі, Посівний комітет у Київському губземвідділі був створений саме за ініціативою А.Г. Терниченка, про що свідчить такий факт. 22-24 січня під головуванням завідувача Київського губернського земельного відділу А.М. Сліпанського проходив з'їзд завідувачів повітземвідділів Київщини. На з'їзді розглядалися питання про діяльність повітземвідділів та організацію посівної кампанії на 1921 рік. А.Г. Терниченко 24 січня виступив на цьому зібранні з доповіддю про організацію посівної кампанії. На розгляд учасникам з'їзду було подано розроблений ним проект «Інструкції по організації роботи посівних комітетів» та запропоновано утворення комісії для реалізації запланованих положень. А.Г. Терниченко при

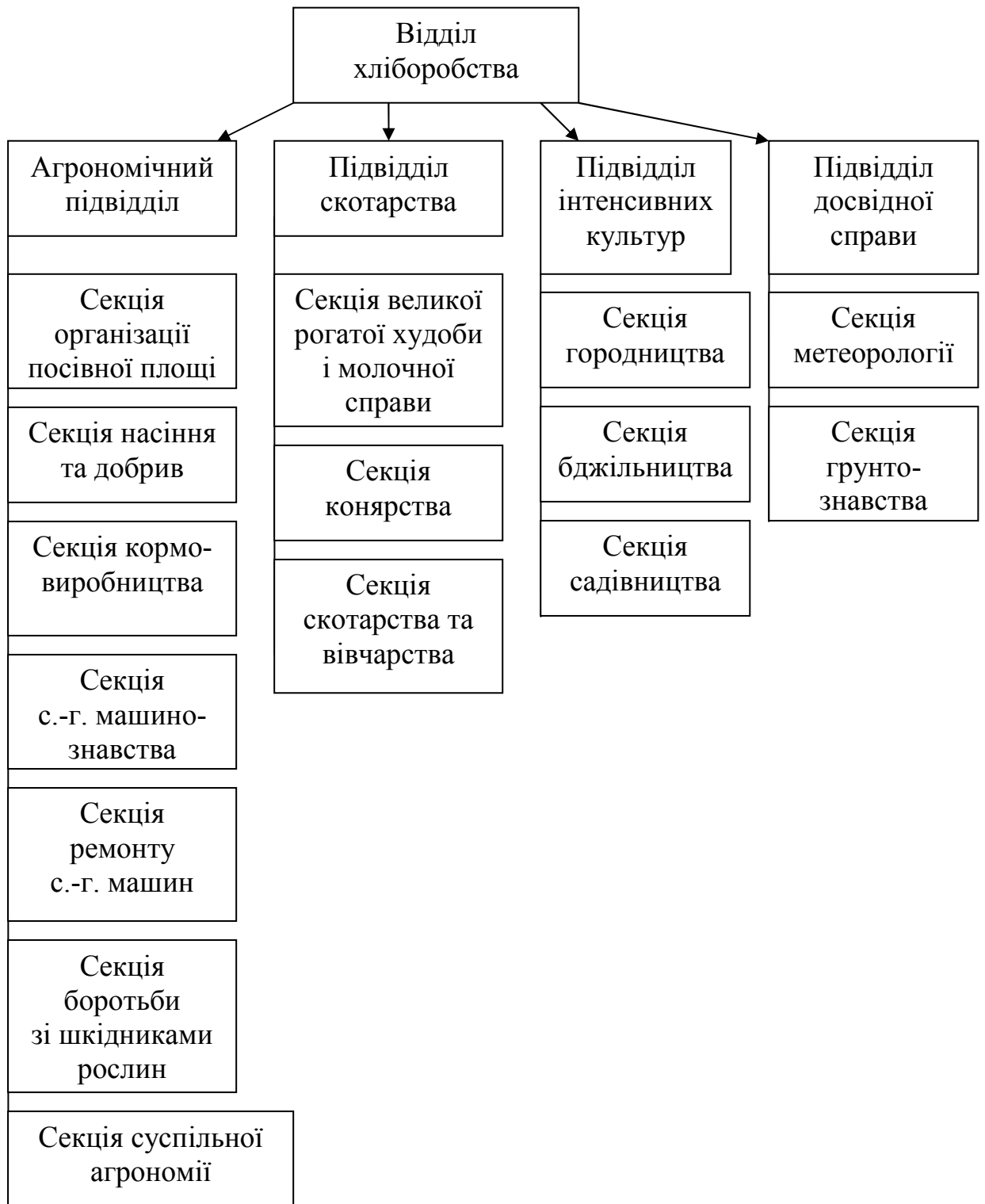

Рис. 1 Організаційна структура відділу хліборобства Київського губерньського земельного відділу на кінець 1920 року

Рис. 2. Організаційна структура відділу хліборобства Київського губернського земельного відділу в 1921 році

цьому звернув увагу на три основні моменти, на яких мала базуватися робота новостворених посівних комітетів у 1921 році: 1) заготівля зерна мала становити 5.817.000 пудів, що відповідало показникам із заготівлі 1916 року; 2) підготовка сільськогосподарської техніки (сіялок Ельворті, культиваторів, луцильників, борін, віялок Ребера, млинків Ребера, кукільниць) мала проводитися своєчасно; 3) координація посівної кампанії мала проводитись лише посівними комітетами. Підводячи підсумки з цього питання, голова з'їзду А.М. Сліпанський запропонував назначити відповідальними за роботу посівних комітетів завідувачів повітземвідділами й наголосив на необхідності проведення агітаційної роботи щодо проведення посівної кампанії шляхом розповсюдження листівок, плакатів тощо. [10].

8 листопада 1921 року А.Г. Терниченко як завідувач відділу сільського господарства брав участь у пленарному засіданні Губернського з'їзду повітземвідділів Київщини, який проходив з 1 по 12 листопада 1921 року під головуванням завідувача КГЗВ А.М. Сліпанського. На з'їзді розглядалися питання про стан дослідної справи, сільськогосподарської освіти, відродження лісового господарства на Київщині та результати впровадження нової економічної політики на селі [11]. З доповідями виступили: А.М. Сліпанський про напрями земельної політики, П.І. Попов про землеустрій на Київщині, А.Г. Терниченко про шляхи і засоби відродження сільського господарства на Київщині та ін. У своїй доповіді Терниченко наголосив на складному становищі в сільському господарстві Київської губернії, що полягало на той час, за його словами, в перенаселенні, великій кількості безземельного (до 7%) та малоземельного населення (до 46,8%). За пропозицією А.Г. Терниченка при складанні організаційного плану відродження сільського господарства на Київщині необхідно було звернути увагу на: 1) організацію посівної площі і необхідність створення більш оптимальної системи сівозмін; 2) необхідність збільшення кількості сільськогосподарської техніки; 3) розвиток таких галузей сільського господарства, як садівництво, городництво, скотарство, лісівництво. Для вирішення поставлених завдань ним було запропоновано створити при

Губземвідділі та повітземвідділах спеціальні агрономічні ради. Головні постанови з'їзду були такими: 1) Народний комісаріат земельних справ було визнано головним координуючим центром розвитку сільського господарства по всій Україні, а Київський губернський земельний відділ – на Правобережній Україні; 2) у зв'язку з недостатньо ефективною роботою волосних земельних відділів було вирішено реорганізувати їх у районні земельні відділи (по 2-3 в повіті) [12].

На початку 1922 року структура відділу сільського господарства була знову дещо змінена: підвідділ досвідної справи був виключений із структури відділу, а замість нього було приєднано підвідділ колективізації сільського господарства; підвідділ скотарства було перейменовано на підвідділ тваринництва [13].

Характеризуючи діяльність підвідділів відділу сільського господарства КГЗВ, варто вказати на об'єм їхньої роботи. Так, *агрономічний* підвідділ координував роботу 102 агрономічних ділянок. Працівники агрономічного підвідділу займалися в основному організаторською діяльністю в сільському господарстві: проведенням посівних, продподаткових, землевпорядних кампаній, а також популяризацією агрономічних знань шляхом організації лекцій, курсів тощо. У 1922 році агрономічним підвідділом було організовано агрономічні курси, на яких викладалися такі предмети: а) землеустрій; б) економіка; в) природознавство; г) хліборобство; д) скотарство; е) кооперація; ж) професійна справа; з) лісова й меліоративна робота на Київщині [14]. Були організовані дві наради, під час яких розглядалися питання про план роботи районування території (за методом змін польових культур) та методи виявлення проблем у сільському господарстві регіону. Було здійснено розмежування повітів у Київській губернії: Білоцерківського, Богуславського, Бердичівського, Радомишльського, Київського, Уманського, Черкаського, а також нанесені на карту агрономічні райони, яких на кінець 1922 року за новим адміністративним розподілом було 60 (табл. 1):

Розподіл агрономічних районів у повітах Київської губернії на 1922 рік

№ п/п	Назва повіту Київської губернії	Кількість агрономічних районів у повітах Київської губернії
1	Білоцерківський	8
2	Богуславський	9
3	Бердичівський	8
4	Радомишльський	8
5	Київський	8
6	Черкаський	10
7	Уманський	9

Підвідділ тваринництва займався обліком та реєстрацією тваринних ресурсів Київської губернії, організацією племінних господарств. На 1922 рік сітка племінних господарств у Київській губернії складалася з двох кінних заводів («Терезино» в Білоцерківському повіті, «Ягубці» в Уманському повіті), заводської конюшні в Голосієво Київського повіту, господарств великої рогатої худоби («Кисилівка» у Звенигородському повіті, ферма Косаківського в Бердичівському повіті, «Гримова-Лелево» в Чорнобильському повіті).

Підвідділ інтенсивних культур опікувався садами, пасіками, проводив роботи з боротьби зі шкідниками рослин та влаштування садових розсадників (в Уманському та Сквирському повітах), городів (у Сквирському повіті). Підвідділом інтенсивних культур було закладено розсадник державного значення при с. Великі Єрчики Білоцерківського повіту.

Підвідділ колективізації сільського господарства координував діяльність 450 сільськогосподарських колективів Київської губернії.

25 лютого 1922 року проходив губернський земельний з'їзд завідувачів повітземвідділів Київщини під головуванням завідувача Київського губернського земельного відділу А.М. Сліпанського. На з'їзді розглядалися питання землеустрою, розвитку лісової справи, роботи культрадгоспів та колгоспів. А.Г. Терниченко як завідувач відділу сільського господарства доповідав про плани на посівну кампанію 1922 року [15]. Саме на цьому пленарному засіданні з'їзду йому доручили розробити анкети для організації

посівної кампанії на 1922 рік, що мала проводитися в агропунктах, племінних та селянських господарствах Київщини [16].

А 4 липня 1922 року Терниченко брав участь у спільному засіданні працівників Губземвідділу та Наркомзему. В якості завідувача відділу він звітував про стан розвитку сільського господарства на Київщині в розрізі діяльності підпорядкованих чотирьох підвідділів – агрономічного, тваринництва, інтенсивних культур та колективізації сільського господарства [17]. 5 липня цього ж року на другому засіданні Київського губземвідділу розглядалося питання про передачу державного господарства «Голосієво» у відомство Київського губернського земельного відділу. Для цього було створено спеціальну комісію, одним із членів якої був А.Г. Терниченко. Комісія займалася обстеженням господарства «Голосієво» з метою складання схематичного плану, повної характеристики його угідь (полів, садів, городів, лісів тощо) [18].

29 липня 1922 року він виступив із доповіддю про осінню посівну кампанію на засіданні Планової комісії Київського губземвідділу, в якій наголосив на тому, що в основі роботи земельних органів під час посівної кампанії мусять бути заходи з надання реальної матеріальної допомоги селянам. Ним була запропонована система мотивації працівників господарств, а також заходи щодо створення насінневого фонду. Згідно з доповіддю А.Г. Терниченка було постановлено: 1) забезпечити прокатні пункти сільськогосподарською технікою; 2) утворити товариство земельних органів під керівництвом А.Г. Терниченка з метою створення насінневого фонду.

З 1 по 8 листопада 1922 року проходив губернський з'їзд повітземвідділів Київщини, в роботі якого брав участь і А.Г. Терниченко. З'їзд був присвячений питанням нової економічної політики, земельної політики, роботи земельних органів, землекористування, лісового господарства, сільськогосподарської освіти та ін. Працювали шість секцій: 1) адміністративна; 2) хліборобства; 3) землеустрою; 4) культурних радянських господарств; 5) технічно-постачальна; 6) лісова [19].

А.Г. Терниченко брав участь у роботі секції хліборобства й лісової секції. Він виступив із доповідями «Форми і типи сучасних агрономічних організацій і методи їх роботи» та «Шляхи та засоби до відродження сільського господарства на Київщині». Щодо питання про відродження сільського господарства на Київщині ним були запропоновані конкретні напрями в цій роботі: 1) ефективніша організація посівної площі; 2) поповнення кількості сільськогосподарського реманенту (5-річний план); 3) відродження інтенсивних культур (10-річний план); 4) відродження скотарства (2-річний план); 5) відродження лісів (20-річний план). Він наголосив на тому, що до виконання цих завдань мусять бути залучені всі компетентні агрономічні й наукові діячі, які працювали при науково-агрономічних радах повітземвідділів і Губземвідділу, а також фахівці дослідних установ, шкільних закладів та інших місцевих економічних та культурно-просвітніх організацій [20].

Узагальнюючи, потрібно відзначити, що діяльність А.Г. Терниченка в межах відділу сільського господарства КГЗВ відрізнялася його особистою активністю, ініціативністю, відповідальністю. Не шкодуючи власних сил і часу, він самовіданно працював на благо рідної України.

На посаді завідувача відділу сільського господарства А.Г. Терниченко пропрацював до 18 грудня 1922 року. Так, згідно з наказом №2 Київського губернського земельного відділу від 3 січня 1923 року з 18 грудня 1922 року А.Г. Терниченка було призначено постійним членом Планової комісії та членом Держплану, а завідувачем сільськогосподарського відділу став А.М. Щадилів [21]. Цей факт також підтверджується наказом №6 Київського губернського земельного управління від 20 січня 1923 року, в якому приводиться список співробітників Київського губернського земельного відділу. В ньому Терниченко вважався членом сільськогосподарської секції Планової комісії Держплану [22]. Разом із ним членами цієї секції були відомі на той час діячі в галузі сільського господарства П.Р. Сльозкін, С.Ф. Веселовський, В.М. Лебедев, Б.М. Паншин та ін. [23].

Отже, підводячи підсумки, варто зазначити, що діяльність Аристарха Григоровича Терниченка на посаді завідувача відділу сільського господарства впродовж 1920-1922 років, як і самого Київського губернського земельного відділу, була спрямована в основному на пошук оптимальних шляхів організації більш ефективної роботи аграрного сектору регіону.

Список використаної літератури

1. *Сліпанський А.* Пам'яті А. Терниченка / А. Сліпанський // Український агроном. – 1927. – Ч. 2 – С. 5-6.
2. *Євтушенко П.* Професор А. Г. Терниченко / П. Євтушенко // Український агроном. – 1927. – Ч. 2 – С. 1-3.
3. *Сачківська О.* Біографія Терниченка Аристарха Григоровича. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 327. – Спр. 909. – 5 арк.
4. *Вергунов В. А.* Професор А. Г. Терниченко (15.04.1882–11.02.1927) – фундатор української сільськогосподарської літератури та вітчизняного рослинництва / В. А. Вергунов // Генетичні ресурси рослин. – 2005. – № 2. – С. 146.
5. *Структурна* схема Київського губземвідділу на 1920 рік. – Державний архів Київської області. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 87.
6. *Відчит* про діяльність відділу хліборобства Київського губземвідділу за 1920 рік. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 9.
7. *Про ход работ* Киевского губземотдела. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 15.
8. *Анкета* по відділу хліборобства Київського губернського земельного відділу по насіннєвій справі. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 56.
9. *Анкета* по дослідженню становища агрономічної допомоги населенню. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 34.
10. *Протокол* засідання з'їзду завідуючих повітземвідділами Київщини 24 січня 1920 року. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 402. – Арк. 18-19.
11. *Протокол* №6 пленарного засідання Губернського з'їзду повітземвідділів Київщини від 8 листопада 1921 року. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 402. – Арк. 127.
12. *Лист* голові радянського народного комісаріату УССР Раковському і народному комісару земельних справ Мануїльському від голови Губернського земельного з'їзду А.М. Сліпанського від 30 листопада 1921 року. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 1 – Спр. 235.
13. *Структура* сільськогосподарського відділу Київського губернського земельного відділу на 1922 рік. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 66. – Арк. 63.

14. *Відчит* по відділу сільського господарства Київського Губзему за жовтень, листопад, грудень 1922 року. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 107. – Арк. 26.

15. *Доповідь* А. Терниченка «Кампанія й підготовка до осінньої посівкампанії» на Губернському з'їзді завідувачів повітземвідділів Київщини від 25 лютого 1922 року. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 402. – Арк. 139.

16. *Стенограма* засідання всеукраїнських радянських працівників земельних органів у лютому 1922 року в присутності зав. НКЗС Вольфа та зам. Зав. НКЗС Качинського. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 882. – Арк. 408.

17. *Протокол* засідання при Губземотделе от 4 июля 1922 года с участием Наркомзема Клименка и члена коллегии Наркомзема Викторова по обследованию работы Киевского губземотдела. – ДАКО. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 54. – Арк. 86.

18. *Протокол* засідання при Губземвідділі в присутності членів Наркомзема від 5 липня 1922 року. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 54. – Арк. 62.

19. *Програм* Губерніального з'їзду повітземвідділів Київщини від 1 листопада 1922 року. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 402. – Арк. 28.

20. *Тези* доповіді А. Терниченка «Шляхи і засоби до відродження сільського господарства на Київщині» на Губерніальному з'їзді повітземвідділів Київщини від 1 листопада 1922 року. – ДАКО. – Ф. Р-349. – Оп. 1. – Спр. 402. – Арк. 40.

21. *Приказ* по Губземуправлению от 3 января 1923 г. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 107. – Арк. 67.

22. *Приказ* по Губземуправлению от 20 января 1923 г. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 107. – Арк. 61.

23. *Витяг* з протоколу №14 засідання Президії Київського Губдержплану від 1 березня 1924 року. – ЦДАВО України. – Ф. 337. – Оп. 1. – Спр. 1112. – Арк. 7.